

- освіту). Книжка для вчителя, слайд-презентації до уроків образотворчого мистецтва, 7 клас». / Н.А. Лємешева. – Черкаси: Видавництво ЧОІПОПП – 154 с.
7. Орлов В. Професійне становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія / В. Орлов. – К.: Наукова думка, 2003. – 263 с.
8. Прусак В. Педагогічні умови підготовки майбутніх дизайнерів у вищих навчальних закладах України / В. Прусак // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип. 41. – Херсон: ХДУ, 2006. – 301 с.
9. Сеньковський В. Основи теорії і методології дизайну / В. Сеньковський. – М. Видавництво: МЗ-Пресс Мова, 2001. – 252 с.
10. Теория экономических механизмов: учебное пособие / Николенко С.И. -М.: ИНТУИТ.РУ: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2009. - 207 с.: ил., табл. - (Серия «Основы экономики и менеджмента»).

УДК 7.038.532 (477) «11/20»

Петро Нестеренко
(Київ, Україна)

РАРИТЕТИ УКРАЇНСЬКОГО КНИЖКОВОГО МИСТЕЦТВА, ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОГО ЗОВНІШНЬОГО ОФОРМЛЕННЯ

У статті розглядаються особливості зовнішнього оформлення раритетних зразків книжкового мистецтва від часів Середньовіччя до наших днів. Аналізується вибір художніх засобів художниками та майстрами золотих і срібних справ для оформлення рідкісних видань, як відгукувалися вони на художні запити часу, як ускладнився арсенал технік і прийомів, що використовувалися ними при виготовленні книжкових оправ.

Ключові слова: *раритети, книжкове мистецтво, оправа, рукописна книга, Євангеліє, Біблія, Конституція України.*

The article describes the external design features of rarity examples of book art from the Middle Ages to the present days. Analyzes the choice of artistic means artists and masters of gold and silver affairs for design of rare books, as they responded to the artistic demands of time as complicated arsenal of techniques and methods that they used in the manufacture of book frames.

Tags: *rarity, rarities, book art, frame, manuscripts, Gospel, the Bible, the Constitution of Ukraine.*

Розуміння того, що літературний шедевр повинен мати належне зовнішнє оформлення сягає в глибину давнину, в часи появи книги-кодексу.

Розкішні оклади для богослужбових книг почали виготовляти в Європі в часи Раннього Середньовіччя. В ті часи манускрипти вкривали різними пластинами зі слонової кістки. Пізніше їх стали оправляти в дерево, оббивали тканинами, шкірою з тисненим орнаментом, золото чи срібло, прикрашали дорогоцінним камінням, розписними емаліями. До найдавніших зразків належить Мстиславове Євангеліє переписане в Києві у 1103-1117 роках на замовлення новгородського князя Мстислава, старшого сина Володимира Мономаха, для Благовіщенської церкви князівської резиденції на Городищі в Новгороді. За часом княжіння Мстислава визначається й час написання книги: Мстислав був князем новгородським в 1095-1117 роках, а київським – з 1125 року [1]. Мстиславове Євангеліє належить до розряду на престольних. Такі книги як правило розкішно прикрашались і знаходились у вітварі на престолі. В ті часи до книги ставилися з такою побожністю, що не вказували на ній ціну, більше того – її просто не можна було вирахувати в новітньому сенсі поняття ціни, оскільки книга переписувалася або в монастирі для спасіння душі, або в княжому скрипторії, де переписувачі знаходилися на утриманні князя. У покрайньому записі 1125 року на

Мстиславовому Євангелії читаємо: «ціною же Євангелия сего єдинь Богъ відає» [2]. В іншому записі того ж року повідомлялося, що князь Мстислав Володимирович відіслав свого тиуна з цим рукописом до Царгорода, де ювеліри зробили окуття, прикрашене фініфтями. Проте цей початковий перепльот не зберігся. У 1551 році до рукопису було створено новий оклад, прикрашений срібною сканню з додаванням емалей, напівдорогоцінних каменів і річкових перлів. Над його створенням працювали новгородські ювеліри, які використали зняті зі старого окладу давні візантійські емалі X-XI ст. із зображеннями апостолів Іакова і Вафоломея. Оклад верхньої кришки Мстиславового Євангелія відноситься до 1551 р.: по срібній золоченій дошці накладено невисоку срібну золочену емаль. До цього ж часу належить і фініфть, яка обрамляє середник і має зображення архангелів Михаїла, Гавриїла, херувима і серафима. По скані розміщено ще 13 фініфтяних зображень різного часу й походження: дві маленькі вузькі фініфті внизу із зображеннями Іакова і Вафоломея – візантійської роботи X ст. Із п'яти квадратних фініфтей XI ст. одне, із зображенням «етімасії» – Престолу уготованого, має слов'янський напис, а інші чотири – Богоматері, Предтечі і апостолів Петра й Павла – грецькі. Нарешті, ще шість фініфтей XII ст., кожна у формі кіотця – безумовно київської роботи. На них зображення Христа Вседержителя поставлено в середнику, а зображення святих розташовані по краям окладу: Георгія і Дмитрія Солунського – вгорі, Бориса, Феодора Стратілата і Гліба – внизу. По краю окладу йде низина окладу з дрібних перлів (зображення святого Георгія осипалось, а скань і низина окладу під ним пошкоджені). Того ж 1551 року корінець і нижню дошку Євангелія обтягнули оксамитом [3]. Древній розкішний оклад Євангелія – визнаний шедевр декоративно-прикладного мистецтва. Нині, після тривалих переміщень, Мстиславове Євангеліє знаходиться в Російському державному історичному музеї м. Москви [4].

Окрасою багатьох музейних зібрань є книги, надруковані в типографіях Львова, Києва, Чернігова, Почаєва та інших центрів друкарства. Велике значення завжди надавалось перепльоту, кришки якого обтягували тканиною, парчею, оксамитом, але частіше за все шкірою. Шкіряні перепльоти прикрашали тисненими сюжетними композиціями. Для особливо цінних робилися металеві оклади, їх козацька старшина замовляла майстрам, які займались золотарським ремеслом. Прикладом може бути Срібна оправа, карбована, з дарчим написом кошового отамана Запорізької Січі П. Калнишевського з Роменського краєзнавчого музею [5].

На межі XIX-XX ст. з'являються бібліофільські видання, які демонструють високий рівень поліграфії та художнього оформлення. До категорії подібних видань можна віднести й «Царскую охоту на Руси». Ця багато ілюстрована книга виходила в Петербурзі з 1896 по 1911 роки накладом 400 (1-й том) і 500 примірників (2 – 4 тт.). Друкували її у типографії Експедиції заготівлі державних паперів. До роботи над книгами були залучені кращі російські художники й графіки. Оформлення перепльотів усіх чотирьох томів, рисунки форзаців, численні віньєтки, заставки, кінцівки виконав відомий український баталіст, академік Микола Самокиш [6].

Широкому загалу більш відомий альбом «Из украинской старины» 1900 року. До нього видатний історик, народознавець і письменник академік Дмитро Яворницький, котрий усе своє життя присвятив дослідженню запорозького козацтва, написав історико-етнографічний нарис. На створення ілюстративного ряду він надихнув українських художників Сергія Васильківського та Миколу Самокиша. Композиція обкладинки роботи М. Самокиша складається з напису і зображення козака, що мчить на білому коні на тлі багряного неба. «Альбом (формат 335 – 415 міліметрів) складається з 21 аркуша ілюстративного матеріалу, перед ним подано великий за обсягом (100 сторінок) пояснювальний текст Яворницького паралельно по-російськи та по-французьки (про українську в добу валуївщини не могло бути й мови). Цей альбом та низка інших раритетних видань М. Самокиша, який понад 20 років жив

і працював у Криму, зберігаються в бібліотеці Сімферопольського художнього музею і належить до категорії найбільш цінних видань [7].

Враховуючи велику наукову і культурно-історичну цінність рукописної книги, у ХХ ст. було налагоджено фотомеханічним способом випуск факсимільних видань, які точно відтворюють раніше випущені оригінальні видання чи рукописи (включаючи всі особливості пергаменту, паперу) чи перепльоту). В Державному музеї книги і друкарства експонуються факсимільні видання пам'яток давньоруської писемності: «Остромирове Євангеліє» (1056-1057 pp.), «Ізборник Святослава» (1073), «Повість временних літ» літописця Нестора (початок XII ст.), «Псалтир Київський» (1397 p.), «Пересопницьке Євангеліє» (1556-1561 pp.) та інші. Часто факсимільні видання супроводжувалися надрукованими дослідженнями вчених і об'єднувалися під одним художньо виконаним футляром. Наприклад: пам'ятка української мови XVII ст. «Грамматика» Мелентія Смотрицького, відтворена в Києві 1979 року [8]. Футляр, виконаний до факсимільного видання передає в кольорі зовнішній вигляд обкладинки й корінця пам'ятки.

Книга Пересопницьке Євангеліє свого часу стала важливим чинником утвердження живої української мови: представники українського суспільства відчували потребу впроваджувати її в релігійний вжиток. Написане пізнім уставом і багато орнаментоване, Пересопницьке Євангеліє цікавить українських дослідників мови наявними рисами західнобойківських і південноволинських говірок, лексичними церковнослов'янськими та полонізмами [9]. Нині цей рукопис зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. На цій священній книзі клялись на вірність народові України всі президенти. Появу на трибуні Верховної Ради священної для українців книги перший глава незалежної України Леонід Кравчук пояснив просто: Конституція Української РСР безнадійно застаріла, тому зупинились на зводі церковних законів. А «Пересопницьке Євангеліє» обрали тому, що це перший відомий переклад канонічного церковнослов'янського євангельського тексту на українську мову.

Факсимільна копія «Пересопницького Євангелія» видана обмеженим тиражем. Розмір книги 340 x 240 мм. Вага 6. 3 кг. Палітурним матеріалом для обкладинки було вирішено взяти італійську шкіру кольору чорний шоколад, аби максимально відповідати оригіналу Євангелія. На першій сторінці обкладинки зроблено тиснення сріблом заголовних сюжетів. Корінець книги округлий. Задня сторінка теж тиснута по шкірі з рисунком, який відповідає оригіналу. Для блоку книги зі Швеції завезли спеціальний папір кремового кольору – Munken print cream, який дав можливість при друці добитися максимальної схожості з оригіналом. Книга може служити прекрасним подарунком, оскільки має власний футляр [10]. Оригінальна обкладинка рукопису була втрачена, бо книгою користувалися впродовж століть. Палітурку (оправу) рукопису довелося міняти не менше трьох разів. В інвентарній книзі Пересопницького монастиря в запису від 25 жовтня 1600 року повідомлялось, що Євангеліє було «атласом зеленим вкрите, на ньому срібла білого бляшок п'ять», а в самому рукопису (в післямові) говориться, що на верхній дошці «є зображення розп'яття». Спеціалісти вважають, що мова йде про те, що верхня кришка перепльоту була прикрашена чотирма срібними кутниками («наріжниками»), можливо, з зображенням чотирьох євангелістів і «середником» із зображенням розп'яття Христа [11].

Вперше факсимільне видання Євангелія здійснено 2008 року Українською православною церквою (Московського патріархату) спільно з Національною Академією наук України, видавничим домом «АДЕФ – Україна». Наклад – 1000 примірників. 9 листопада 2010, в День української писемності та мови на виробничому комплексі видавничого дому «АДЕФ – Україна» (м. Буча) в урочистій обстановці надрукували 1 –й аркуш видання «Пересопницьке Євангеліє. Витоки та сьогодення» (загальний обсяг – понад 1800 сторінок, наклад – 200 примірників). У книзі художньо

поєднані зменшені зображення оригінальних текстів, доповнені транслітерацією та сучасною українською мовою [12]. Вартість факсимільного видання – 50 тисяч гривень, а її мала копія – в два рази дешевше. Українським музеям та бібліотекам було передано 500 точних копій «Пересопницького Євангелія».

У процесі дослідження шкіряних палітурок другої половини XVI ст. було визначено якою має бути історично достовірна палітурка факсимільного видання. Таким чином було використано металеву фурнітуру: боковики й центровик. Обкладинку сучасного видання прикрашають наріжники із зрізаними гострими кутами, які мають увігнутий контур лише з одного боку, протилежного прямому куту наріжника. На них традиційне зображення чотирьох Євангелістів, поодиноці в кожному кутку рамки. Вони зображуються з властивими лише їм символами: Матвій – з ангелом, Марк – з левом, Іоан – з орлом і Лука – з тельцем. Сюжет середника – це Розп'яття з оригінальних рукописів XVI ст. Темно-коричнева палітурка оформлена тисненням рамкою з орнаментом, наближеним до художніх особливостей прикрас самого тексту Євангелія, зокрема рамок, які прикрашають зображення Євангелістів.

2001 року керівництво Верховної Ради України доручає Парламентському видавництву розробити і виконати церемоніальний примірник Конституції України [13]. Над художнім оздобленням церемоніального екземпляру працювала група відомих київських графіків: Євген Матвеев, Михайло Шевченко та Василь Чебаник. Останній тривалий час очолював майстерню «Дизайн книги та інтролігація» в Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури і є неперевершеним майстром виконання високохудожніх шкіряних обкладинок. Для обкладинки «Конституції України» було застосовано темно-коричневу шкіряну обкладинку, а замість золотого тиснення по шкірі, притаманного XVI ст., майстрами Київського ювелірного заводу на верхній палітурці обкладинки було створено золотий тризуб у гербі, а під ним золотом відтворено орнаментований напис «Конституція України» з декоративною прикрасою під ним. З боків від герба, в тому ж масштабі за розміром, та в чотирьох кутах обкладинки (меншого розміру) виконано квадратні орнаментовані вставки, на золотому полі яких накладки з бірюзи. Корінець Конституції також прикрашають шість квадратних ювелірних прикрас, таких як чотири на лицевому боці обкладинки. Доповнюють декоративні прикраси й вкраплення з рубінових камінців. Обрізи церемоніального екземпляру позолочені, закладкою книги слугує синьо-жовта стрічка з золотою медалькою наприкінці. До книги виготовлено й не менш цінний футляр. Нині очільники держави складають присягу, тримаючись за цей фоліант. Колектив художників та ювелірів було відзначено нагородами Верховної Ради України. Побачити цей твір мистецтва в електронній мережі мені вдалося лише за допомогою автора – Євгена Матвеева на сайті «Конституція України 2012» [14].

Бібліофільське видання – видання з якимись особливостями, що надають йому цікавості й цінності з погляду книголюба: художні ілюстрації, можливо розфарбовані від руки, особливий папір, оправа, обмежений тираж тощо [15]. До таких видатних пам'яток книжкового мистецтва належить і перевидана в Україні «Biblia Sacra» з ілюстраціями Сальвадора Далі. «Біблія Далі» вже виходила лімітованими тиражами в Італії, Німеччині, Чехії і Словаччині. Цікавість до неї лише зростає. Так, італійське видання оцінюється колекціонерами в 75 тисяч доларів й постійно зростає. Сучасні бізнесмени й колекціонери не безпідставно вважають, що купівля «Біблії Далі» буде не лише перлиною колекції, а й надійною інвестицією. Активно купує книги для себе й на подарунки – бізнес-еліта, тому нею зацікавився український підрозділ концерну-компанії «Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». Він отримав ексклюзивне право на публікацію російськомовної версії видання Біблії з ілюстраціями Далі. Власником авторського права є міжнародний медіа концерн «Bertelsmann», який придбав його безпосередньо в Дому Альбаретто – власника прав на початкове італійське видання. Враховуючи складнощі й тонкощі роботи, яка вимагає великого обсягу ручної праці й

застосування спеціальних технологій, «українська версія» «Біблії Далі» реалізувалась друкарями, майстрами перепльоту та ювелірами одразу трьох країн – Німеччини, Чехії і Словаччини, які вже мали досвід у цій царині. Варто нагадати, що для відтворення літографій Далі застосовувався семикольоровий друк, хоча зазвичай користуються чотирикольоровим.

Рішення видати в Україні унікальну книгу було продиктоване, в першу чергу, її виключно культурно-естетичною цінністю. Сто п'ять композицій спеціально створених геніальним іспанцем для Священного Писання, зібрані в одній книзі й випущені в Україні обмеженим накладом в 500 нумерованих екземплярів. Формат видання, який відповідає оригінальному розміру літографій, прикрашено дорогоцінним камінням, яскравим елементом обкладинки є позолочена відливка підпису Далі, а сама вона виконана з натуральної шкіри червоного кольору. Все це перетворює «Біблію Далі» в художній твір, який викликає інтерес не лише для колекціонерів, а й всіх знавців і цінителів світового мистецтва [16].

Книга – об'ємний носій інформації, який є синтезом роботи письменника, редактора, художника, поліграфіста. Культура видання значною мірою залежить від того, як відбувається процес перетворення авторського оригіналу на книжку. Зіставляючи видання різних епох, ми можемо бачити, що мистецтво книги багато разів занепадало і відроджувалося знову. Мало свої злети й падіння і мистецтво обкладинки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антиквар. Журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании (Шедевры книжного искусства). – № 7 – 8. 2012. – Іл. на стор. 61.
2. Наш друг книга. – К.: Реклама, 1977. – С. 181.
3. Низовский Ф. Ю. Сто великих реликвий и сокровищ Украины. – К.: Арий, 2009. – С. 173 – 174.
4. Низовский Ф. Ю. Сто великих реликвий и сокровищ Украины. – К.: Арий, 2009. – С. 172.
5. Низовский Ф. Ю. Сто великих реликвий и сокровищ Украины. – К.: Арий, 2009. – С. 182.
6. Петренко М.З. Українське золотарство XVI – XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 129.
7. Роготченко О. Традиції та новаціїсучасне та надсучасне в творчості Євгена Матвєєва // МІСТ (мистецтво, історія, сучасність, теорія). Збірник наукових праць з мистецтвознавства і культурології. – Вип. 10. – С. 209.
8. Розен Ю. Раритеты Музейной библиотеки // Антиквар. Журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании (Шедевры книжного искусства). – № 7 – 8. 2012. – С. 90 – 97.
9. Смотрицький М. Грамматика. Підгот. факс. дослідж. та дослідж. пам'ятки В.В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1979. – 111 с.
10. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні: Навчальне видання. – Львів, 2003. – С. 88.
11. Шерман А. «Мы горды тем, что Украина вошла в пятерку стран, издавших Библию с иллюстрациями Дали» // Антиквар. Журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании (Шедевры книжного искусства). – № 7 – 8. 2012. – С. 30 – 37.
12. uk.wikipedia.org/wiki/Пересопницьке_Євангеліє.
13. <http://ntsh.org/content/deshcho-pro-istorichni-obstavini-stvorennya-peresopnickogo-iev>

Наталія Савенко
(Херсон, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ЕТНІЧНИХ МОТИВІВ У ДИЗАЙНІ СУЧАСНОЇ КНИГИ

У статті розглянуто сутність поняття «етнодизайн» у контексті розвитку